

УДК 94(477.82)“1914/1916”:351.74+94(438)“1914/1916”:351.74
DOI 10.69550/3041-1467.2.304171

Олег РАЗИГРАЄВ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, Україна, індекс 43000 (razygraev@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-0480-6936

Researcher ID: rid7558

Web of Science Researcher ID: HSH-3113-2023

ScopusID: 57810432500

Oleh RAZYHRAJEV

PhD hab. (History), Full Professor, Professor of the Department of World History, Lesya Ukrainka Volyn National University, 24 Chopin Street, Lutsk, Ukraine, postal code 43000 (razygraev@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Разиграєв, О. (2023). Міста Волині в роки Великої війни: загальнодержавні та локальні громадські харитативні практики (1914–1916 рр.). *Axis Europae*, 2, 27–37. doi: 10.69550/3041-1467.2.304171

Bibliographic Description of the Article: Razyhrajev, O. (2023). Mista Volyni v roky Velykoi viiny: zahalnoderzhavni ta lokalni hromadski kharytatyvni praktyky (1914–1916 rr.) [Towns of Volyn during the Great War: general state and local civic charitable practices (1914–1916)]. *Axis Europae*, 2, 27–37. doi: 10.69550/3041-1467.2.304171 [in Ukrainian].

**МІСТА ВОЛИНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ:
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ХАРИТАТИВНІ
ПРАКТИКИ (1914–1916 рр.)**

Анотація. У часи Великої війни Волинь стала однією з арен протистояння військ Антанти та Троїстого союзу. Перша світова війна на теренах досліджуваного регіону позначилася не лише боями російських та австро-угорських військ, але й активною діяльністю низки громадських організацій, переважно благодійницько-допомогового характеру, які прагнули допомогти військовим та цивільним жертвам конфлікту. **Метою запропонованої статті** є представлення діяльності загальнодержавних та локальних громадських харитативних організацій у підросійських міських осередках Волинської губернії у 1914–1916 рр. З огляду на обсяг та характер статті ми оминаємо своєю увагою аналіз діяльності етнічних громадських структур, Російського товариства Червоного Хреста, а також благодійних організацій пов'язаних із членами династії Романових. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових та спеціально історичних методів дослідження, в тому числі проблемно-хронологічного, синхронного, діахронного, порівняльно-історичного та ін. **Наукова новизна** полягає у тому, що автор здійснив спробу на основі неопублікованих архівних матеріалів висвітлити окремі загальнодержавні та локальні громадські

харитативні ініціативи у підросійських міських осередках Волинської губернії у 1914–1916 рр. **Висновки.** Встановлено, що в роки Великої війни міста Волині були вагомими осередками громадських харитативних практик. Тут провадили благодійницьку діяльність не тільки загальнодержавні структурні підрозділи Всеросійського союзу міст, але й локальні громадські ініціативи, як от Луцький міський комітет допомоги жертвам війни або Міщанський комітет щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця. До благодійної діяльності долучалися також окремі заможні міщани. Загалом у період Великої війни на Волині, як і в інших українських губерніях Російської імперії, ми можемо спостерігати феномен громадського активізму як заміник неефективності державних інститутів та компенсатор обмеженості самоврядних органів щодо розв'язання зумовлених війною нагальних суспільних проблем.

Ключові слова: Волинь, Велика війна, міста, благодійність, громадські організації.

TOWNS OF VOLYN DURING THE GREAT WAR: GENERAL STATE AND LOCAL CIVIC CHARITABLE PRACTICES (1914–1916)

Abstract. *During the Great War, Volyn became one of the arenas of confrontation between the troops of the Entente and the Triple Alliance. The First World War on the territory of Volyn was affected not only by the battles of Russian and Austro-Hungarian troops, but also by the active activities of a number of civic organizations, mainly of a charitable nature, who wanted to help military and civilian victims of the conflict. **The aim of the research** is to present the activities of general state and local charitable civic organizations in sub-Russian urban centers of the Volyn province in 1914–1916. Considering the scope and nature of the article, we bypass with our attention the analysis of the activities of ethnic public structures, the Russian Red Cross Society, as well as charitable organizations of associated with members of the Romanov dynasty. **The research methodology** is based on the use of general scientific and specially historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical and others. **The scientific novelty** is that the author tried, on the basis of unpublished archival materials, to highlight the activities of general state and local civic charitable initiatives in the sub-Russian urban centers of the Volyn province in 1914–1916. **Conclusions.** It was established that during the Great War, the towns of Volyn were important centers of civic charitable practices. Not only the general state structural units of the All-Russian Union of Cities, but also local civic initiatives, such as the Lutsk Town Committee for Aid to War Victims or the Municipal Committee for Assistance to the Poor Residents of Kremenets, carried out charitable activities here. Some wealthy townspeople were also involved in charitable activities. In general, during the Great War in Volyn, as well as in other Ukrainian provinces of the Russian Empire, we can observe the phenomenon of public activism as a substitute for the ineffectiveness of state institutions and a compensator for the limitations of self-governing bodies in solving urgent social problems caused by the war.*

Keywords: *Volyn, Great War, town, charity, civic organizations.*

Постановка проблеми. У часи Великої війни Волинь стала однією з арен протистояння військ Антанти та Троїстого союзу. З початком воєнних дій регіон мав (при)фронтний статус й адміністративно належав до компетенції Південно-Західного фронту з центром у повітовому місті Рівному. На середину 1915 р. австро-угорські війська активізували наступ й зайняли Ковель, Володимир-Волинський та ряд менших населених пунктів. З другої половини 1915 р. Волинь була розділена лінією фронту на дві частини – на заході панували австрійці, а східні терени залишалися під контролем російської адміністрації (Дем'янюк, 2011, с. 49–62). З окупацією краю австрійськими військами тут з'являються Українські січові стрільці, які суттєво поживили культурно-освітнє життя краю та створили перші українські школи в Російській імперії (Грицак, 2021, с. 213; Razyhrayev, 2023, s. 87–88).

На початку літа 1916 р. терени Волинської губернії охопила наступальна операція російських військ під керівництвом генерала О. Брусилова. В історіографії вона більш відома як Брусиловський (Луцький) прорив. Тоді, у складі багатонаціонального австро-угорського війська воювали й польські легіони, які упродовж 4–6 липня стримували російські війська під с. Костюхнівка для забезпечення відступу австрійців (Waingertner, 2011). Внаслідок цієї операції Луцьк знову перейшов під контроль російської адміністрації, натомість Ковель та Володимир-Волинський залишились у сфері впливу австрійців. Від осені 1916 р. лінія фронту на Волині закріпилася по р. Стохід (Шабала, 2012, с. 294–302).

Велика війна на теренах Волині позначилася не лише збройним протистоянням російських та австро-угорських військ, але й активною діяльністю низки громадських організацій, переважно благодійницько-допомогового характеру, які прагнули допомогти військовим та цивільним жертвам конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування харитативних громадських організацій на Волині в роки Великої війни порушували у свої працях вітчизняні та польські дослідники. Серед українських вчених варто згадати праці О. Білобровець (2014), О. Доніка (2014), Л. Жванко (2012), І. Кузьміної (2013), автора цієї статті (Разиграєв, 2018) та ін. Надзвичайно цінними є студії також польських дослідників, зокрема М. Коженювського (2015), М. Мондзіка (Maździk, 2011), В. Менджецького (Mędrzecki, 1997) та ін.

Метою запропонованої статті є представлення діяльності загальнодержавних та локальних громадських харитативних організацій у підросійських міських осередках Волинської губернії у 1914–1916 рр. З огляду на обсяг та характер статті ми оминаємо своєю увагою аналіз діяльності етнічних громадських структур, Російського товариства Червоного Хреста, а також благодійних організацій пов'язаних із членами династії Романових.

Виклад основного матеріалу. Волинська губернія з центром у м. Житомирі у переддень Першої світової війни налічувала 13 міст та 134 містечка. Саме міські населені пункти краю з початку воєнних дій стали важливими осередками формування різноманітних громадських ініціатив, які мали б підтримати цивільну та військову людинність в умовах загальносвітового конфлікту.

Найбільшою загальнодержавною громадською організацією, яка поширила свою діяльність на терени Волині, став створений у 1914 р. (в т.ч. за участі Житомирської делегації – О.Р.) Всеросійський союз міст допомоги хворим та пораненим воїнам (ВСМ) (Донік, 2014, с. 164–165). Про причини виникнення цієї організації згадував у своїх спогадах один з уповноважених Всеросійського союзу міст Південно-Західного

фронту (з 1915 р.), керівник Галицько-Буковинської комісії УНР щодо допомоги населенню, постраждалому від війни, історик, громадський та політичний діяч, один із засновників Української Центральної Ради, міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко: "...з самим початком війни, коли було мобілізовано в Росії мільйони людей, відразу стало ясно, що самий уряд своїми силами не вправиться з медичною та санітарною обслугою цієї маси людей на фронті і в запіллі. Не вправиться й російський Червоний Хрест, звичайна бюрократична інституція. Отже тоді виступило російське громадянство, охоплене патріотичним поривом, і рішило прийти на поміч – не стільки урядові, скільки самому "узброєному народові", багатомільйонній армії. Зв'язалися для цього дві могутні спілки: союз усіх земств і союз усіх міст... і організували діло допомоги раненим, хворим, санітарну обслугову армії, потім технічну, апровізаційну, постачання зброї, життя окопів..." (Дорошенко, 2007, с. 57).

У жовтні 1914 р. в адміністративному центрі Волинської губернії був створений Житомирський комітет Всеросійського союзу міст допомоги хворим та пораним воїнам. На початках існування ВСМ на Волині, окрім Житомира, його комітети діяли в Дубні, Кременці, Рівному та Старокостянтинові (Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 283. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1, 58).

23 жовтня 1914 р. житомирський міський голова надіслав голові Луцької міської управи лист, у якому просив дати згоду міської думи на вступ до зазначеної вище організації. У листі вказувалося, що місто після вступу до ВСМ може розраховувати на суттєву матеріальну підтримку цієї організації. Приблизно в цей самий час ВСМ звернувся до повітових міст Волинської губернії, у тому числі й до Луцька, з пропозицією організувати міський лазарет. Влада Луцька, прийнявши пропозицію, узялася шукати відповідне приміщення. 5 листопада 1914 р. міська управа скерувала до духовного правління Луцької єврейської молитовної школи "Йосиф-Хаїм" прохання надати для облаштування лазарету приміщення школи "Єшибот" (Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 27, 86).

У листопаді 1914 р. лист із рекомендацією вступити до ВСМ надіслав до луцького міського голови старокостянтинівський міський староста. Він зазначав, що для цього достатньо лише однієї постанови міської думи. Водночас очільник Старокостянтинова поділився власним досвідом членства у ВСМ. Так, на той час у цьому місті вже був створений лазарет для хворих та пораних воїнів. ВСМ не виділяв коштів на облаштування лікарняних ліжок, позаяк Старокостянтинів зробив це самостійно на пожертви городян. Хоча за потреби ВСМ міг виділити 40 руб. на 1 ліжко. У Старокостянтинові за кошти, які скеровувалися ВСМ на утримання лікарняних ліжок, оплачувалися послуги лікаря (150 руб. на місяць) та іншого медичного персоналу. Крім того, ВСМ у разі потреби за ті кошти, що призначалися на утримання лікарняних ліжок, міг надати необхідні медикаменти, перев'язувальні матеріали та лікарські інструменти. Старокостянтинівський міський староста повідомив свого луцького колегу, що додаткові кошти в разі потреби можна отримати через організацію вистав та інші благодійницькі заходи (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 28).

До кінця травня 1915 р. Луцьк не був членом ВСМ. Це, зокрема, підтверджує лист головного уповноваженого Всеросійського союзу міст до Луцького міського управління від 25 травня того ж року. У листі зазначалося, що луцький повітовий уповноважений Російського товариства Червоного Хреста (РТЧХ) звернувся до ВСМ з проханням щодо виділення коштів на утримання 12 ліжок у Луцькій єврейській лікарні. Натомість ВСМ міг задовольнити прохання РТЧХ лише в разі членства Луцька в цій організації.

20 листопада 1915 р. до Луцької міської управи надійшло прохання від Економічного відділу Головного комітету ВСМ надати інформацію, зокрема, про стан організації продовольчої допомоги населенню для підготовки до IV з'їзду представників міст, на якому планувалося обговорити питання продовольства, біженців, військовополонених тощо (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 74–75).

Загалом станом на 1 березня 1916 р. на теренах Волинської губернії діяло лише п'ять комітетів ВСМ, а саме: Дубенський – голова В. Мельников (член Державної Думи), 19 членів комітету; Житомирський – голова П. Свенцицький, 18 членів комітету; Кременецький – голова А. Роевський, чотири члени комітету; Рівненський – голова Л. Стефанович (заступник міського голови), шість членів комітету; Старокостянтинівський – голова І. Петров (мировий суддя), 10 членів комітету (Жванко, 2012, Додаток 1.18). Влада міста Луцька подала заявку на вступ до ВСМ лише в серпні 1916 р. (Денисюк, 2017а, с. 5).

ВСМ долучався також до справ санітарного забезпечення цивільного населення та війська. Так, у другій половині липня 1916 р. співробітник цієї структури Л. Ласький опікувався асенізаційним обозом, який обслуговував підрозділи 8-ї російської армії, що перебували на той час у Луцьку. Зокрема, 21 липня уповноважений ВСМ звернувся до Луцької міської управи з проханням виділити ділянку для стоянки згаданого вище обозу, а також вказати місце для розміщення нечистот (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1287. Арк. 43).

Про функціонування комітету ВСМ у м. Рівному дізнаємося з журналу засідання цієї структури від 25 червня 1916 р. за участю голови місцевого комітету Л. Стефановича, членів правління П. Гальперсона, С. Реймунда, доктора Сегалю, уповноваженого головного комітету ВСМ І. Рубчевського та міського голови Е. Лебедзівського. Присутні ухвалили рішення щодо створення юридичного відділу при Рівненському комітеті ВСМ задля надання правової допомоги особам, постраждалим від воєнних дій. Окрім того, було вирішено прохати головний комітет ВСМ забезпечити новостворений відділ належними кадрами, щомісячно виділяти 705 руб. на утримання відділу, а також одноразово надати 600 руб. на необхідне устаткування. У черговому зверненні до Виконавчого бюро ВСМ Рівненське керівництво ВСМ просило вже дещо меншу суму на утримання, зокрема 600 руб. на щомісячні видатки відділу та одноразовий платіж на 400 руб. (Державний архів Рівненської області (ДАРО). Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4).

Ухвала про організацію юридичного відділу в Рівному була пов'язана, зокрема, з потребою участі юристів у вирішенні особистих, майнових та муніципальних справ, охорони будівель та заводів, які були побудовані неприятелем і мали велике суспільно-господарське значення. У підсумку Виконавче бюро ВСМ погодилося виділити 600 руб. на щомісячні видатки відділу та одноразовий платіж на 400 руб., а також скерувало до Рівного юриста К. Самаріна, який обійняв посаду завідувача цього відділу. Офіційно юридичний відділ при Рівненському комітеті ВСМ розпочав свою роботу 5 жовтня 1916 р. (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6, 53).

На початках існування цієї інституції тривали кадрові ротації. На думку керівництва Рівненського комітету ВСМ, посаду помічника К. Самаріна мав обійняти член ВСМ, спадковий почесний громадянин, присяжний повірений Округу Віленської судової палати, випускник юридичного факультету Варшавського університету, кандидат юридичних наук (1904 р.) М. Вейсбрем. Однак загальнодержавному юридичному відділу ВСМ ця кандидатура була не до вподоби. Зокрема, у листі цього підрозділу від 21 жовтня 1916 р. зазначалося, що М. Вейсбрем працював у ВСМ нетривалий

час, а також не був “незамінним спеціалістом” (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11, 21–21 зв). Навіть більше, в іншому листі від 25 жовтня того ж року зазначалося, що “запрошення М. Вейсбрема на посаду помічника завідувача Рівненського юридичного відділу передчасне, а також, оскільки він єврей – недоцільне, позаяк особи юдейського віросповідання неухильно видаляються з фронту військовою владою” (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17). Попри несприйняття кандидатури М. Вейсбрема керівництвом ВСМ, внутрішня документація Рівненського комітету ВСМ свідчить, що він виконував функції помічника завідувача Рівненського юридичного відділу ВСМ з часу відкриття цієї установи, навіть більше – отримав відтермінування від мобілізації, а вже від 1 червня 1917 р. очолив юридичний відділ при Рівненському комітеті ВСМ (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11, 21–68).

З кінця жовтня 1916 р. на вимогу коменданта міста Рівненський юридичний відділ ВСМ працював у вихідні та святкові дні. Загалом упродовж листопада того ж року в зазначеній установі було два працівники (завідувач та його помічник), які надали 236 усних та сім письмових консультацій, з яких 168 стосувалися справ біженців. У грудні кількість наданих консультацій значно зросла, відповідно – 384 усних і 15 письмових, із них 312 – стосовно біженецьких справ (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 33, 44, 53).

Від січня 1917 р. спостерігалася тенденція до збільшення кількості наданих консультацій, зокрема здійснено 449 усних та 15 письмових відповідей, з яких 420 були пов’язані зі справами біженців. Кількість наданих консультацій майже не змінилися станом на лютий 1917 р. (456 усних та дев’ять письмових порад). Однак поряд із 343 консультаціями щодо справ біженців 118 торкалися справ соціального забезпечення (ДАРО. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 54, 59).

На терени Волинської губернії поширював свою діяльність також структурний підрозділ ВСМ – Комітет Південно-Західного фронту ВСМ допомоги хворим та пораненим воїнам, який восени 1915 р. очолив відомий громадсько-політичний та культурний діяч, меценат, депутат Державної думи першого скликання, кадет, генеральний секретар торгівлі та промисловості Української центральної ради, посол Української Держави в Німеччині, меценат, організатор у с. Городок першого на Волині краєзнавчого музею барон Ф. Штейнгель, який за визначенням Д. Дорошенка “стояв на ґрунті автономії і федерації, мріяв про “вільну Україну у вільній Росії”” (Дорошенко, 2007, с. 59). Перебуваючи на керівній посаді, Ф. Штейнгель провадив діяльність щодо “українізації” комітету. Під його керівництвом, окрім Д. Дорошенка, працювали такі відомі діячі, як А. В’язлов, М. Біляшівський, А. Ніковський та ін. (Кузьміна, 2013, с. 331). Ф. Штейнгель очолював Комітет Південно-Західного фронту ВСМ упродовж листопада 1915-го – липня 1917 р. Уже наприкінці 1915 р. на теренах Південно-Західного фронту розмішувалися десятки лазаретів та санітарних поїздів, було розгорнуто широку мережу медичних, харчових, санітарних, дорожніх пунктів тощо (Гай-Нижник, 2016, с. 95–124).

Значну увагу Комітет Південно-Західного фронту ВСМ приділяв питанню допомоги біженцям. Приміром, під час евакуаційних заходів осені 1915 р. за сприяння цієї структури була налагоджена діяльність харчових пунктів у низці місцевостей Волинської губернії, зокрема в Рівному, Здолбунові та Житомирі (Кузьміна, 2013, с. 332).

З витягу з наказу № 36 коменданта Луцька полковника Назімова від 5 грудня 1916 р. дізнаємося про розміщення в місті 18-го епідемічного лазарету Комітету Південно-Західного фронту ВСМ імені імператриці Марії Федорівни. У цьому

документі йшлося про потребу хоронити померлих у шпиталі військових лише на Луцькому гарнізонному кладовищі, яке розміщувалося на околиці міста за піхотними казармами (Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК). Ф. 721. Оп. 5. Спр. 282. Арк. 6). Станом на 1 лютого 1917 р. заробітна платня сестер милосердя Л. Крещукової, М. Кузнецової-Васильєвої та А. Ступакової становило 65 руб. на місяць. Натомість фельдшери Р. Рудякова, Г. Вільскер та Х. Заслав з 1 квітня того ж року одержували 125 руб. на місяць. Старшим лікарем у цьому ж шпиталі працював Маркович (ЦДІАК. Ф. 721. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 4). Загалом усі старші лікарі медичних закладів, які діяли під опікою ВСМ, були зобов'язані щоденно інформувати своє керівництво про зареєстрованих упродовж доби військових із гострими інфекційними захворюваннями. Щотижня ж потрібно було подавати звіт про загальний рух таких хворих (ЦДІАК. Ф. 721. Оп. 5. Спр. 282. Арк. 2).

Серед локальних добродійних громадських осередків, діяльність яких була спрямована на підтримку військового та цивільного населення, постраждалого від воєнних дій, варто згадати діяльність Міщанського комітету щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця. Відомості про цю структуру вдалося віднайти серед документації Кременецької міської управи за вересень 1914 р. (Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. 203. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 142).

Широку благодійницьку діяльність розгорнув й Луцький міський комітет допомоги жертвам війни, що його очолював міський голова В. Малявчик. До комітету входили: В. Стецюк, Д. Ільїн, К. Турович, Л. Марієнштейн, В. Лішко, А. Левандовський, С. Михайловський та ін. (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 1–2). Одна з довідок (без дати) свідчить про надходження до Луцького міського комітету допомоги жертвам війни пожертв на суму 817 руб. 71 коп., які призначалися на підтримку резервістів та безробітних, придбання білизни та ін. Окрім того, ця організація отримувала пожертви новими та вживаними речами (сорочки, спідня білизна, простирадла, рушники, наволочки, шкарпетки, штани, піджаки, пальта, фуфайки, шапки, капелюхи, подушки, ковдри, туплі, чоботи, калоші, шарфи), промисловими товарами (сірники, махорка, тютюн), харчовими продуктами (чай, цукор, сухарі) тощо (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 3, 24–24 зв).

Наприкінці грудня 1914 р. Луцький міський комітет допомоги жертвам війни висловив бажання надати матеріальну допомогу Головному крайовому благодійному комітету у Львові, що був утворений після окупації Галичини російськими військами. Вже 27 лютого 1915 р. зі Львова надійшло підтвердження про отримання 483 сорочок, 210 кальсон, 80 наволочок, 19 простирадл та 197 пар шкарпеток (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1577. Арк. 30, 40). У свою чергу Головний крайовий благодійний комітет у Львові скеровував ці та інші пожертви на зміцнення російської присутності в регіоні. Зокрема, упродовж 1914–1915 рр. зазначена організація матеріально підтримувала мешканців новоствореної Тернопільської губернії (зокрема й православне духовництво), сім'ї яких постраждали від австрійської влади через симпатії до Росії (ДАТО. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 136. Арк. 8–55).

У березні 1915 р. Луцький міський комітет допомоги жертвам війни закупив чаю, сірників та мила на загальну суму понад 42 руб. Загалом упродовж 1 вересня 1914-го – 15 серпня 1915 р. ця громадська структура збрала пожертв на суму 1606 руб. 12 коп. Зокрема, понад 358 руб. надійшло від осіб, які займалися “кухликівим” збором (актив згадуваного комітету), 51 руб. пожертвували чехи місцевості Боратин, окремі фізичні особи надали 717 руб. 50 коп. тощо. Чимало пожертв збрали одягом, продуктовими

та продовольчими товарами. Усі зібрані кошти були скеровані на різні благодійні цілі. Наприклад, 67 руб. отримали найбідніші родини армійських запасних нижчих чинів. Понад 1264 руб. виділено на придбання різдвяних та великодніх подарунків нижчим чинам 43-го піхотного Охотського полку, 44-го піхотного Камчатського полку, 165-го піхотного Луцького полку, 11-го гусарського Ізюмського полку та 2-го дивізіону 11-ї артилерійської бригади. Насамперед це – цукор, чай, цигарки, сірники, тютюн, мило, папір, копчене сало та яйця (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 80, 90–93). У 1915 р. командир 43-го піхотного Охотського полку неодноразово висловлював подяку голові Луцького комітету допомоги жертвам В. Малявчику за подарунки та пожертви нижчим чинам (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1457. Арк. 2; ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 81).

Слід зазначити, що окремі заможні лучани теж долучалися до благодійницької діяльності. Зокрема, на початку лютого 1915 р. представник однієї з найбагатших єврейських родин Луцька М. Кронштейн інформував Луцьку міську управу про те, що він передав на потреби 165-го піхотного Луцького полку 40 пачок цукру, 50 шматків мила та чай (ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1457. Арк. 11).

Вірогідно, діяльність Луцького міського комітету допомоги жертвам війни під керівництвом В. Малявчика була обмежена або зупинена в період перебування Луцької міської управи в евакуації в м. Житомирі (середина серпня 1915-го – початок червня 1916 р.). У цей час Луцьк перебував під контролем австрійської влади (Денисюк, 2017б, с. 520). Однак автор не віднайшов відомостей про функціонування Луцького міського комітету допомоги жертвам війни після окупації повітового центру російськими військами внаслідок Брусиловського прориву 1916 р.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, в роки Великої війни міста Волині були вагомими осередками харитативних практик. Тут провадили благодійницьку діяльність не лише загальнодержавні структурні підрозділи Всеросійського союзу міст, але й локальні громадські ініціативи, як от Луцький міський комітет допомоги жертвам війни або Міщанський комітет щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця. До благодійної діяльності долучалися також окремі заможні міщани. Загалом у період Великої війни на Волині, як і в інших українських губерніях Російської імперії, ми можемо спостерігати феномен громадського активізму як заміник неефективності державних інститутів та компенсатор обмеженості самоврядних органів щодо розв’язання зумовлених війною нагальних суспільних проблем.

Подяки. Автор статті висловлює подяку працівникам архівних установ України за сприяння у проведенні дослідження.

Запропонована публікація є складовою частиною проекту “Перша світова війна на польських землях. Очікування – досвід – наслідки”, який виконувався у Відділі суспільної історії XIX і XX століття Інституту історії Польської академії наук (керівник – проф. Владзімеж Менджецький) в межах Національної програми розвитку гуманістики (Республіка Польща) у 2014–2018 рр.

Фінансування. Дослідження виконане на власні кошти автора, а також у межах згаданого вище проекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Білобровець, О. (2014). Діяльність польських організацій допомоги постраждалим від воєнних дій в Наддніпрянській Україні на початку Першої світової війни. *Матеріали VII Волин. Всеукр. іст.-краєзнав. конф.* (Житомир, 7–8 листоп. 2014 р.), 34–37.

Гай-Нижник, П. (2016). Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*, 95–124.

Грицак, Я. (2021). *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ: Портал.

Дем'янюк, О. (2011). *Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 рр.* Луцьк: Твердиня.

Денисюк, В. (2017а). Гуманітарний чинник у роботі органів Луцького міського управління в 1914–1918 рр. *Український селянин*, 17, 4–7.

Денисюк, В. (2017б). Життя та діяльність Василя Федоровича Малявчика. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії*, 63, 519–522.

Державний архів Волинської області – ДАВО.

Державний архів Тернопільської області – ДАТО.

Державний архів Житомирської області – ДАЖО.

Державний архів Рівненської області – ДАРО.

Донік, О. (2014). Гуманітарна складова діяльності Всеросійського союзу міст в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.*, 23, 164–165.

Дорошенко, Д. (2007). *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки)*. Київ: Темпора.

Жванко, Л. (2012). *Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.)*. Харків: Апостроф.

Коженьовський, М. (2015). *За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках*. Київ: Дух і літера.

Кузьміна, І. (2013). Діяльність комітету Південно-західного фронту Всеросійського союзу міст під час головування Федора Штейнгеля (1915–1917 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 22, 329–348.

Разиграєв, О. (2018). *По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914–1918 рр.* Луцьк: Вежа-Друк.

Разиграєв, О., Скальський, В. (2023а). Волинь у 1914–1916 рр.: військово-політичне та цивільне життя. *Український історичний журнал*, 1 (568), 51–67.

doi.org/10.15407/ukristj.568.01.051

Разиграєв, О., Скальський, В. (2023б). Волинь у період Української революції 1917–1921 рр.: суспільно-політичний розвиток і воєнна ситуація. *Український історичний журнал*, 6 (573), 152–170. doi.org/10.15407/uhj2023.06.152

Центральний державний історичний архів України у м. Києві – ЦДІАК України.

Шабала, Я. (2012). Перша світова війна. Українська революція (1914–1921 рр.). *Західне Полісся: історія та культура*. Наук. ред. В. К. Баран. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 294–302.

Mądzik, M. (2011). *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej*. Lublin: UMCS.

Mędrzecki, W. (1997). Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921. *Metamorfozy społeczne*. Warszawa: IH PAN, 137–170.

Razyhrayev, O. (2023). Ukraine and the Ukrainian Question in 1914–1923. *Trimarium. The History and Literature of Central and Eastern European Countries*, 1(1), 80–104. DOI: doi: 10.55159/tri.2023.0101.05

Waingertner, P. (2011). *Kostiuchnowka 1916. Największa polska bitwa I wojny światowej*. Łódź: Agencja Reklamowa Grafservice Izabela Staniszevska.

REFERENCES

Bilobrovets, O. (2014). Diiálnist polskykh orhanizatsij dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dij v Naddnyprianskij Ukraini na pochatku Pershoi svitovoi vijny [Activities of Polish organizations helping war victims actions in Transdnipro Ukraine at the beginning of the First World War]. *Materialy VII Volynskoi Vseukrainskoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii (Zhytomyr, 7–8 lystop. 2014 r.)*. Zhytomyr, 34–37. [in Ukrainian].

Demianiuk, O. (2011). *Vijskovo-politychni aspekty rozvytku Volynskoi hubernii u 1914–1921 rr.* [Military and political aspects of the development of the Volyn province in 1914–1921]. Lutsk: Tverdynia. [in Ukrainian].

Denysiuk, V. (2017a). Humanitarnyi chynnyk u roboti orhaniv Lutskohu miskoho upravlinnia v 1914–1918 rr. [The humanitarian factor in the work of Lutsk town administration bodies in 1914–1918]. *Ukrainskyi selianyn*, 17, 4–7. [in Ukrainian].

Denysiuk, V. (2017b). Zhyttia ta diialnist Vasylia Fedorovycha Maliavchyka [Life and activities of Vasyl Fedorovych Malyavchuk]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Liuboml ta Liubomlschyna v ukrainskij ta ievropejskij istorii. Naukovyj zbirnyk*, 63, 519–522. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoj oblasti – DARO [The State Archive of Rivne Region – SARR].

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti – DATO [The State Archive of Ternopil Region – SATR].

Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti – DAVO [The State Archive of the Volyn Region – SAVR].

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti – DAZhO [The State Archive of the Zhytomyr Region – SAZHR].

Donik, O. (2014). Humanitarna skladova diialnosti Vserosijskoho soiuзу mist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi vijny [The humanitarian component of the All-Russian Union of Cities in Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.*, 23, 163–173. [in Ukrainian].

Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky)* [My memories of the recent past (1914–1920)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Haj-Nyzhnyk, P. (2016). Fedir Shtejnhel – metsenat, hromads’ko-politychnyj diiach, posol Ukrains’koi Derzhavy v Nimechchyni [Fedir Shteingel is a philanthropist, public and political figure, ambassador of the Ukrainian State in Germany]. *Dyplomatychna ta konsulska sluzhba u vymiri osobystosti*, 95–124. [in Ukrainian].

Hrytsak, Ya. (2021). *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy* [Overcoming the past: a global history of Ukraine]. Kyiv: Portal. [in Ukrainian].

Korzeniowski, M. (2015). *Za Zoloty my voritmy. Suspilno-kulturna diialnist poliakiv u Kyievi v 1905–1920 rokakh* [Behind the Golden Gate. Social and cultural activities of Poles in Kyiv in 1905–1920]. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].

Kuzmina, I. (2013). Diiialnist komitetu Pivdenno-zakhidnoho frontu Vserosijskoho soiuzu mist pid chas holovuvannia Fedora Shtejnhelia (1915–1917 rr.) [Activities of the Committee of the South-Western Front of the All-Russian Union of Cities during the presidency of Fyodor Shteingel (1915–1917)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 22, 329–348. [in Ukrainian]

Mądzik, M. (2011). *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej* [Polish Society for Aid to War Victims in Russia during World War I.]. Lublin: UMCS. [in Polish].

Mędrzecki, W. (1997). Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921 [Social and political changes in Volhynia in 1917–1921]. *Metamorfozy społeczne*, 137–170 [in Polish].

Razyhrayev, O., & Skalsky, V. (2023a). Volyn u 1914–1916 rr.: viiskovo-politychne ta tsyvilne zhyttia [Volyn in 1914–1916: military-political and civilian life]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1 (568), 51–67. DOI: doi.org/10.15407/ukristj.568.01.051. [in Ukrainian].

Razyhrayev, O., & Skalsky, V. (2023b). Volyn u period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: suspilno-politychnyi rozvytok i voienna sytuatsiia [Volyn during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: socio-political development and military situation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6 (573), 152–170. DOI: doi.org/10.15407/uhj2023.06.152. [in Ukrainian].

Razyhrayev, O. (2018). *Po obydvya boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Velykoi vijny: 1914–1918 rr.* [On both sides of the front line. Civic organizations in Volyn during the Great War: 1914–1918]. Lutsk: Vezh-Druk. [in Ukrainian].

Razyhrayev, O. (2023). Ukraine and the Ukrainian Question in 1914–1923. *Trimarium. The History and Literature of Central and Eastern European Countries*, 1(1), 80–104. doi: 10.55159/tri.2023.0101.05. [in English].

Shabala, Ya (2012). Persha svitova vijna. Ukrainska revoliutsiia (1914–1921 rr.). [World War I. The Ukrainian Revolution (1914–1921)]. *Zakhidne Polissia: istoriia ta kul'tura*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 294–341. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv – TsDIAK [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv – CSHAUK].

Waingertner, P. (2011). *Kostiuchnówka 1916. Największa polska bitwa I wojny światowej* [Kostiuchnówka 1916. The largest Polish battle of World War I]. Łódź: Agencja Reklamowa Grafservice Izabela Staniszevska. [in Polish].

Zhvanko, L. (2012). *Bizhentsi Pershoi svitovoi vijny: ukrainskyj vymir (1914–1918 rr.)* [Refugees of the First World War: the Ukrainian dimension (1914–1918)]. Kharkiv: Apostrof. [in Ukrainian].